

CECI N'EST PAS UNE PIPE -
OVER DE UITWEG UIT HET BELGISCH SURREALISME*

Prof. Matthias E. Storme

Inleiding : een existentiële vraag en een pragmatisch onderzoek

Mijn goede vriend Frank Fleerackers heeft me voorgesteld dat ik een commentaar zou schrijven bij het stuk van mr. Van de Cauter, getiteld "Kritische bedenkingen bij het Belgisch taalregionalisme". Die bijdrage zou immers ingezonden zijn als een repliek op de openingsrede die ik in 2000 hield onder de titel : "Naar een Vlaamse justitie ? De defederalisering van het gerecht in België" en die in een eerder nummer van dit tijdschrift verscheen. Nu zou de auteur moeten weten dat op de openingsrede natuurlijk een repliek is gevolgd, namelijk door de stafhouder. In het Ancien régime - dat toch de ondertoon vormt van de "Kritische bedenkingen" - zou het natuurlijk een daad van *lèse-majesté* geweest zijn om zo de plaats van de stafhouder te usurperen, met de daarbijhorende sancties. Gelukkig voor hem mag men in deze post-moderne tijden mensen enkel op andere manieren terug op hun plaats zetten !

Overigens zal de lezer het wel met mij eens zijn dat die bijdrage moeilijk een repliek kan worden genoemd. Naar eigen zeggen gaat de bijdrage immers over de "fundamentele keuze waarvoor we in dit land staan : die tussen separatisme en unitarisme", terwijl mijn openingsrede helemaal dat existentiële niveau niet haalde, maar handelde over de vraag hoe de bevoegdheden inzake justitie moeten worden verdeeld in uitvoering van art. 35 van de Belgische grondwet, over de vraag of een efficiëntere werking van het gerecht kon worden bevorderd door institutionele hervormingen op dat punt, en vooral over de vraag hoe men een justitie best inricht om het hoofd te kunnen blijven bieden aan het toenemende pluralisme aan rechtsbronnen (Belgisch, Vlaams, Europees, internationaal e.d.m. recht). Deze vragen werden vanuit een rechtsvergelijkend perspectief geanalyseerd vooraleer een niet-simplistisch en op bestaande technieken voortbouwend antwoord werd verwoord. Gezien het een openingsrede was en geen wetenschappelijk artikel, werd er geen *basso continuo* van voetnoten ingezet.

In de "kritische bedenkingen" van mr. Van de Cauter evenwel wordt na die existentiële vraag een reeks uiteenlopende beschouwingen ontwikkeld van de meest diverse aard, waarin wel geschoten wordt op een aantal uitspraken van mijn genoemde openingsrede. Het had natuurlijk geen kwaad gekund om eerst de stellingen samen te vatten van de rede waartegen gereageerd wordt. Maar goed, dit verschaft mij natuurlijk het voordeel dat ik me nu ook de moeite kan besparen de "Kritische bedenkingen" samen te vatten, temeer dat ze in ditzelfde nummer staan afgedrukt !

Separatisme

* Deze tekst verscheen in *AD-VOCARE* (2001°, X-1, 12 v. als antwoord op de tekst "Kritische bedenkingen bij het Belgisch taalregionalisme", die een antwoord zou geweest zijn op mijn rede "Naar een Vlaamse justitie ?", <http://www.storme.be/Vlaamsejustitie.html>

Dat de schrijver het zich daarbij zo gemakkelijk maakt, is allicht omdat de zaak voor hem zeer eenvoudig is. Storme is een separatist en dus is zijn openingsrede dat noodzakelijk ook (al handelt ze over iets anders). En aangezien, zoals we weten separatisme in dit land een misdaad is, minstens een "*pêché contre le St.-Esprit*", hoeft men daar niet veel uitleg aan te geven en kan men dadelijk in de aanval gaan. Nu is het tegenwoordig wel mode om waar de argumenten ontbreken, de verdachtmakingen boven te halen¹, maar volgens mij kan het nog altijd geen kwaad om even op de betekenis van dat scheldwoord - of is het *een nom de gueux* ? - in te gaan.

Separatisme is het streven naar afscheiding, dat is duidelijk. En al denkt de lezer allicht eerst aan staatkundige afscheiding, het woord heeft een veel ruimere betekenis; als synoniem ervoor wordt ook het woord secessie gebruikt. Denken we maar aan de *Sezession* van München 1892 en Wenen 1897 (*Wiener Sezession*) in de beeldende kunsten en bouwkunst, die later de naam *Jugendstil* kreeg - een groep kunstenaars die zich afscheidde van de heersende school, van het "salonsysteem" in de kunst. Secessie lag zo aan de oorsprong van vele vernieuwingsbewegingen in de kunsten, onder meer ook in de letterkunde. Secessie is ook de oorsprong van een reeks universiteiten, zoals die van Cambridge, gesticht ingevolge een secessie uit de Universiteit van Oxford in 1209. Secessie in een maatschappelijk-politieke zin is zo oud als de mens. Telkens wanneer een kind een nieuw gezin sticht en het ouderlijk huis verlaat is er al een vorm van secessie. Ook een reeks antieke steden zijn volgens de overlevering gesticht door een secessie uit een andere stad. In het eerste boek van de Bijbel, het boek *Genesis*, komt onmiddellijk na het verhaal van de toren van Babel - dit is het ontstaan van pluralisme in talen - de roeping van Abraham : "Trek weg uit uw land, naar het land dat ik U aan zal wijzen. Ik zal een groot volk van u maken" (Genesis 12, 1-2). En Abraham stichtte een nieuw land. Ook de Exodus uit Egypte was natuurlijk een secessie, en de uittocht uit Babylon (in de Apokalyps 18, 4 worden de Joden uit Babylon weggeroepen : "Trek uit haar weg, mijn volk, om niet te delen in haar zonden en niet getroffen te worden door haar plagen"), telkens omdat de Joden een eigen staat wilden en niet wilden opgaan in een groter geheel. De grote Trek van de Boeren uit de Kaap over de Oranjerivier en de Vaal was een secessie om hun Vrijstaat te stichten. En zo zijn er nog vele voorbeelden; de befaamde Joods-Amerikaanse denker Michael WALZER - allicht de belangrijkste hedendaagse denker over tolerantie en pluralisme - schreef er het boek "*Exodus and revolution*" (1985) over. Separatisme en secessie zijn top-onderwerpen in de hedendaagse politieke en filosofische literatuur, vooral in de angelsaksische, maar steeds meer ook in de romaanse wereld. Op nr. 1 van de top tien staat daarbij het separatisme in Canada.

De hele geschiedenis lang hebben volkeren secessie gepleegd om hun vrijheid en zelfbestuur te vergroten. De Zwitserse confederatie was een secessie van het Duitse rijk, de Nederlanden kwamen in opstand tegen Spanje en zwoeren de koning af in de *Akte van verlatingshe* van de Staten-Generaal 26 juli 1581², die model stond voor de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring tijdens de Amerikaanse secessie-oorlog. Negentig procent van de hedendaagse staten zijn het product van een secessie of onafhankelijkheidsverklaring.

Ook het bestaan van België is niets anders dan het product van separatisme. Een separatisme waarvan de democratische legitimatie ten zeerste in vraag kan worden gesteld. Een hele reeks Vlaamse steden en gemeenten hebben toen moties gestemd tegen de afscheiding, en zonder de ingreep van Franse troepen en repressie zou de Belgische onafhankelijkheid er nooit gekomen zijn. Dat het om "een revolutie van de Belgen zelf zonder invloed van buiten af" zou zijn

¹ vgl. J.M. DOMENACH, "La suspicion rétroactive", in *Catholica* 1995, (57) 58; A. FINKIELKRAUT, *L'ingratitude*, p. 196

² <http://www.storme.be/verlating.html>

gegaan, zoals schrijver beweert, is totaal onjuist. Ook werd de onafhankelijkheid in het geheel niet uitgeroepen na een volksraadpleging, maar door een negenkoppig zelfbenoemd "voorlopig bewind", dat eigenmachtig een kieswetgeving opstelde waarin slechts aan 46.099 inwoners stemrecht werd verleend. De grondwetgevende vergadering was verkozen door slechts 30.000 kiezers, d.i. 0,075 % van de Belgische bevolking³.

Misschien is het groeiende uiteenvallen van dit land niets anders dan een element van historische gerechtigheid : "uit separatisme zijt gij ontstaan, in separatisme zult gij ten onder gaan" ?

Het Ancien régime

Ik herinner even aan die historische gegevens, omdat het eerste wat opvalt bij lezing van de "Kritische bedenkingen" is hoezeer schrijver zijn *points de repère* in het Ancien régime zoekt, misschien zelden expliciet, maar wel als voortdurende ondertoon. Laat ons daartoe de repliek even bekijken. Het eerste deel van mijn bekritiseerde openingsrede bestond uit een *tour d'horizon* buiten de enge Belgische grenzen : een rechtsvergelijkend overzicht over de wijze waarop - meer bepaald op het gebied van justitie - met culturele diversiteit wordt omgegaan in de landen die ermee geconfronteerd worden, ze erkend hebben en er vorm aan hebben gegeven. Uit dat overzicht blijken enkele verschillen, maar ook een grote mate van gelijklopendheid. Wat is de reactie op die rede ? De replikant is allergisch aan het resultaat van de rechtsvergelijkende analyse en sluit zich dus op binnen de Belgische grenzen. De verschillen tussen cultuurnaties zoals die in België in het licht treden worden enerzijds simpelweg ontkend, anderzijds bestreden (wat natuurlijk al een erkenning inhoudt) en gereduceerd tot het niveau van verschillen tussen individuen (in plaats van gemeenschappen of volksgroepen). Of liever : enkel die verschillen die - om welke reden ook dit nu eenmaal zo is gegroeid - de dominante breuklijn binnen België zijn gaan vormen worden ontkend.

In deze *Verneinung* probeert schrijver reëel bestaande verschillen te vervangen door factoren uit het Ancien régime : de Belgische constructie en zijn provincies, die beiden afgeleid zijn van de feodale en dynastieke structuren van dat Ancien régime. Halsstarrig wordt geweigerd om het woord "Vlaanderen" te gebruiken in de hedendaagse betekenis (wel éénmaal in zijn middeleeuwse betekenis). De "Kritische bedenkingen" gaan voorbij aan de grote evoluties in Europa van de voorbije 200 jaar, op de eerste plaats de democratisering van de overheidsstructuren en grote delen van het maatschappelijk leven. In een democratische samenleving kunnen dynastieke grenzen geen criterium meer zijn voor bevoegdheidsverdeling. Democratisering doet onvermijdelijk de cultuur, taal, gebruiken, ingesteldheid en gevoeligheden van het volk naar boven komen in plaats van die van het establishment. Dat België als multinationale staat nog bestaat zegt dan ook veeleer iets over de graad van democratie in dit land. Zoals WALZER zo stevig heeft aangetoond is "*Multi-nationalism (is) a function of pre-democratic or anti-democratic politics. But bring the "people" into political life and they will arrive, marching in tribal ranks and orders, carrying with them their own languages, historical memories, customs, beliefs, and commitments - their own moral maximalism. And once they have been summoned, once they have arrived, it isn't possible to do them justice within the old political order*"⁴. België is zo'n product van een dynastieke en niet van een democratische logica.

³ Th. LUYKX, *Politieke geschiedenis van België*.

⁴ *Thick and Thin. Moral argument at Home and abroad* (1994), p. 65

Schrijver hangt daartegenover een misleidend idyllisch beeld op van een verleden waarin taalgrenzen geen rol zouden gespeeld hebben. Het is weliswaar moeilijk om een juist beeld te krijgen van de taalgevoeligheid tussen bv. de nederlandstalige en franstalige kasselrijen van het graafschap Vlaanderen, maar dat er spanningen waren blijkt uit vele gebeurtenissen. Zeer duidelijk is het dat zodra de bevolking zich losmaakt van de dynastie, in de 16e eeuw, de taalgrens onmiddellijk een grote rol gaat spelen : de 17 Provinciën zijn in 1579 uiteengevallen in de Unie van Utrecht enerzijds en de Unie van Atrecht anderzijds, en wel omzeggens volledig volgens de taalgrens. De Unie van Utrecht omvatte het nederlandstalige deel van het graafschap Vlaanderen, die van Atrecht het franstalige deel ervan. Het is slechts door de militaire gang van zaken (de herovering van Vlaanderen door de Spaanse troepen) dat Vlaanderen samen met de landen van de Atrechtse Unie onder de Habsburgers is gebleven; indien het van democratische processen had afgehangen zou de taalgrens toen reeds staatsgrens geworden zijn.

Het is juist dat het feit dat wij toen afgescheiden zijn geraakt van de rest van de Nederlanden een zware slag heeft betekend voor Vlaanderen op velerlei gebied. Maar het getuigt van kwade trouw om de in 1830 uitgeroepen ééntaligheid van België te rechtvaardigen met de verscheidenheid van de dialecten, zoals het Voorlopig Bewind op 16 november 1830 deed. Zoals er een Franse bestuurstaal bestond naast de vele Franse en Waalse dialecten bestond er een Nederlandse bestuurstaal : ze werd immers reeds sedert lang in de Noordelijke Nederlanden gebruikt, en de culturele banden tussen Noord en Zuid waren reeds in de 18^e eeuw terug intens; meer nog, tussen 1815 en 1830 werd die bestuurstaal ook als officiële taal gebruikt in alle Vlaamse provincies, Brussel inbegrepen.

Universaliteit en particulariteit van het recht

Maar goed, laten wij het historisch revisionisme (met name een negationisme ten aanzien van de factor taal) van schrijver even terzijde en kijken we naar de opvattingen die over het recht worden uitgesproken. Want de weigering om aan een cultuurnatie als Vlaanderen ook bevoegdheden op juridisch gebied toe te kennen wordt door schrijver gemotiveerd met hoogstandjes van rechtsfilosofie : "is het recht dan geen universeel gegeven ? Is recht dan niet gelijk aan rechtvaardigheid ?".

Om met het laatste te beginnen : natuurlijk is recht niet gelijk aan rechtvaardigheid. Om HEIDEGGER te parafaseren (die de kunst het in het werk zetten van de waarheid noemde, in *Ursprung des Kunstwerkes*) : recht is het in het werk zetten van de rechtvaardigheid. Deze definitie erkent zowel het streven naar rechtvaardigheid als de ontologische differentie tussen de rechtvaardigheid en wat wij ervan maken. En die is essentieel. Want al twijfel ik niet aan het universeel menselijke in ervaringen en aspiraties, dan zijn die ervaringen en aspiraties nooit louter universeel, maar steeds ook particulier : ze overkomen een individuele persoon en vinden plaats in en betekenis door een particuliere gemeenschap waartoe die persoon behoort. Eerst ingebed in die particuliere gemeenschap worden zij "werkelijk". Zoals Herman DE DIJN heeft aangetoond, geschiedt elke zingeving noodzakelijk vanuit een bepaalde, dit is dus een particuliere, en geen universele, traditie⁵. De grootste vijand van die universele menselijke ervaring en "hunkering naar echte zingeving" is juist te vinden in de oppervlakkige "globale" monocultuur. Universele waarden kunnen per definitie nooit de samenhang gronden voor een democratische particuliere gemeenschap. Zij vormen weliswaar een laagje, men kan het zelfs het hoogste laagje noemen, maar toch slechts een heel dun laagje, van onze culturele identiteit. Ik verwijs hiermee naar de

⁵ Zie zijn "De intellectueel is dood. Leve de intellectueel", in *Onze Alma Mater* 1996 nr. 1, p. (135) 143.

uitdrukking “*Thick and thin*” van Michael WALZER, die daarin (p. 8) schrijft : “*Societies are necessarily particular because they have members and memories, members with memories not only of their own but also of their common life. Humanity by contrast, has members but no memory, and so it has no history and no culture, no customary practices, no familiar life-ways, no festivals, no shared understanding of social goods*”.

Precies omdat menselijke gemeenschappen steeds particulier zijn, ontstaat er een groot probleem wanneer zo'n particuliere gemeenschap pretendeert het universele te kennen en te verdedigen. Want het gaat steeds om de particuliere kijk, die deze gemeenschap op het universele heeft, een kijk die weliswaar een perspectief daarop biedt, maar niet het enige. Wie zijn eigen waarden voor universeel houdt en ze dus verabsoluteert, is even gevaarlijk als diegene die het universeel menselijke simpelweg ontkent. Het universalisme als doctrine is daarom de vijand van het universeel-menselijke, omdat het er steeds op uitdraait diegene, die de vooropgestelde universele beginselen niet deelt, uit te sluiten als ongedierte, als microben of mestkevers. Het is dan ook in de naam van universele waarden dat de grootste misdaden zijn begaan.

En dus huiver ik voor diegene die beweert de universele waarheid in pacht te hebben en voor diegene die meent dat zijn opvatting van het recht niet alleen streeft naar rechtvaardigheid, maar die rechtvaardigheid *is*. Het universele is steeds transcendent ten aanzien van onze interpretaties ervan en kan én mag onze praktijk dus alleen richting geven, maar niet gronden.

Dat er recht is en dat men naar rechtvaardigheid streeft, zijn dus universele gegevens, maar de inhoud van dat recht is altijd particulier. Anders zou het Belgische recht, dat van Noord-Korea, dat van Benin en dat van Nauru hetzelfde zijn.

Anders dan schrijver stelt, betekent het pluralisme dan ook geenszins dat men een gemene deler zoekt tussen alle culturen en rechtsstelsels, maar juist dat men aanvaardt dat anderen anders zijn, zonder in onverschilligheid te vervallen. De ware tolerantie, of om het misschien wat positiever uit te drukken, het ware respect voor andere culturen vereist precies dat men níét onverschillig staat. Onverschilligheid miskent de ander in zijn anders-zijn. Respect houdt in dat men vindt dat het wel degelijk een verschil uitmaakt tot welke cultuur men behoort⁶.

Europees perspectief

Dit sluit overigens niet uit dat men onder de verschillende cultuurnaties binnen de Europese beschaving op zoek gaat naar de gemene delers. Sedert nu al 10 jaar heb ik een groot deel van mijn tijd besteed aan inspanningen om de materiële regels van het Europees verbintenissenrecht te harmoniseren, als lid van de *Commission on European Contract Law* en van de *Study group on a European Civil Code*. Het is dus evident dat mijn openingsrede niet de boodschap inhield dat dit alles zinloos is. In tegendeel, in die rede die voor mr. van de Cauter blijkbaar enkel een uiting was van anti-Europees separatisme, werd er uitdrukkelijk op gewezen dat de algemene regels inzake rechterlijke organisatie en procedure op termijn door de Europese Unie te harmoniseren zijn. Mijn pleidooi voor een Vlaamse justitie had het niet over inhoudelijk verschillende Vlaamse rechtsregels, maar over de organisatie van de gerechtelijke instellingen. Is het geen basisbeginsel

⁶ De verwijzing van schrijver naar M.C. FOBLETS, "Nieuwe cultuurcontacten, nieuwe rechtswaarden ?" in *Lessen voor de eenentwintigste eeuw* 1995, p. 46 v. is misleidend. Foblets heeft het op de eerste plaats over het problematische van het feit dat men op éénzelfde territorium met uiteenlopende culturen wordt geconfronteerd die met elkaar in botsing komen. Zij pleit ervoor om niet geheel in relativisme te vervallen, en dus om in elk van onze landen het pluralisme van eenieder naargelang zijn oorsprong te beperken door respect te eisen voor de fundamentele waarden van onze samenleving, waarover een consensus moet worden nagestreefd.

van de Europese Unie dat de uniforme Europese regels in beginsel door lidstatelijke (of deelstatelijke) instellingen worden uitgevoerd en slechts uitzonderlijk door eigen Europese instellingen?⁷ In mijn hele institutionele visie, niet enkel in die openingsrede, kies ik resoluut voor een Europees perspectief - en dus niet langer voor een Belgisch perspectief, en dat is het wat sommigen blijkbaar steekt. Een Europees perspectief betekent natuurlijk niet dat men alles op Europees niveau moet centraliseren. Het gaat er integendeel van uit dat Europa een eenheid in verscheidenheid is en dat het dus een zinvolle oefening is om na te gaan welke bevoegdheden best op welk niveau liggen, en welke tussenniveaus daarbij zin hebben. En het is juist door het Europees perspectief dat België veel van zijn zin verliest.

Het gaat hier om vragen van goed bestuur en beste draagvlak voor instellingen en bevoegdheden, toch wel een andere vraag dan de discussie over universalisme en multiculturalisme, die schrijver ermee vermengt - en waarop hierboven reeds werd geantwoord.

Ceterum censeo

Bij deze vragen kan ik enkel maar vaststellen dat schrijver een van de basisbeginselen van de Europese Verdragen, dus één van de fundamentele waarden waarop die Unie is gebouwd, nl. het subsidiariteitsbeginsel, als "onzin" verwerpt en als een "pseudo-wetenschappelijk" en "hol beginsel" bestempelt, dat hij bestrijdt door beroep te doen op andere beginselen die hij ten onrechte in datzelfde EG -verdrag meent te lezen (hoeveel begrippen in de Belgische grondwet zijn niet pseudo-wetenschappelijk?). Het zou bovendien een goedkoop excuus zijn voor "taalregionalisten" "die er niet voor terugschrikken zich openlijk nationalist te noemen". Tja... nationalisme is natuurlijk al een misdaad op voorhand, zelfs vooraleer men weet wat het inhoudt. Het is erg boeiend om dergelijke redeneringen te lezen bij iemand die een Belgisch nationalist is, die tegelijk weigert Vlaanderen te erkennen als natie, maar het wel vreselijk vindt dat Vlaamse autonomisten nationalist zijn en zich zelfs nog zo durven noemen ook (toppunt van onbeschaamdheid, niet?) *Comprenne qui pourra*. Om nog maar te zwijgen van de tegenspraak tussen het verwijt dat de zgn. taalregionalisten alle regio's onafhankelijk willen maken en dus Europa onbestuurbaar (heeft de USA geen 50 staten? en is zij onbestuurbaar?), en de stelling dat het eigenlijk toch maar om max. 4 of 5 nieuwe lidstaten zou gaan, zodat het toch maar marginaal is. Wat is dan eigenlijk het probleem?

De lezer zal begrijpen dat een dwaze meer vragen kan stellen dan 10 wijzen kunnen beantwoorden, en dat ik dus op mijn beurt ook maar enkele vraagtekens lanceer. Die hebben het voordeel dat men geen consistent betoog moet ontwikkelen en de meest tegenstrijdige stellingen aan elkaar kan rijmen. Zo is het leuk eerst de lof te lezen van internationale sportwedstrijden om even verder te lezen dat iemand die verschillen ziet tussen de Vlaamse en Waalse justitie (onder ons, lezer: wie ziet die niet?) verweten wordt dat hij handelt zoals zo'n ploeg doet in een internationale wedstrijd door de verschillen uit te vergroten Zo is het ook leuk te lezen hoe een kampioen van de Belgische federale loyaliteit een federale wet - het verbod van tabaksreclame - aanvult omdat deze de grote prijs van Francorchamps benadeelt; heeft hij er al aan gedacht dat het probleem niet zou rijzen indien het niet om een Belgische, maar om een Waalse bevoegdheid ging? Of blijkt daaruit dat federale instellingen uiteindelijk enkel tot taak hebben de Waalse wil op te leggen aan de Vlamingen en boosdoeners zijn wanneer dat niet gebeurt? Het is tenslotte leuk om

⁷ Wie een beetje de Europeesrechtelijke literatuur volgt, weet verder ook dat de stelling dat "taalverschillen in het exclusieve Europese beleid geen rol spelen aangezien de maatregelen worden vertaald in alle Europese talen en door alle taalgroepen en Staten gelijkvormig worden toegepast" incorrect is. Voor het meest recente artikel, zie L. NIGLIA, "The non-europeanization of European law" in *European review of private law* 2001 nr. 4.

schrijver allerlei argumenten te zien hanteren waarom het Belgische federalisme niet werkt - ten dele dezelfde argumenten die ik elders ook heb gebruikt - om dan als conclusie een terugkeer naar het Ancien régime te horen bepleiten : unitarisme met wat decentralisatie naar de 9 voormalige provincies - precies het systeem dat bewezen heeft niet te werken. Tja, als de "eenheid van het land" ondermijnd wordt door belangen- en bevoegdheidsconflicten, en de enige oplossing daarvoor unitarisme is, dan moet men in Europa toch wel tot dezelfde conclusie in het kwadraat komen en de Europese lidstaten evenzeer afschaffen als de Belgische deelstaten. België blijkt een schitterend toekomstperspectief, dat helaas in versneld tempo wordt "overgelaten aan centrifugale krachten", enzovoort. Het is toch allemaal zo triestig, nietwaar. Maar het zal de geboorte van een Vlaamse staat niet tegenhouden, een Vlaamse staat vanzelfsprekend in Europese kontekst, en waarvan we kunnen hopen dat die een einde zal maken aan het separatisme van 1830 door terug met het Noorden samen te werken. Op een dag zal die er misschien zijn voor we het weten. Laat ons er dus maar vooral voor zorgen dat er tegen die dag nog een culturele en intellectuele traditie in Vlaanderen is, een hoog niveau van wetenschap, en een efficiënte justitie, zodat het allemaal niet voor niets is geweest en we eindelijk onze plaats in Europa opnieuw kunnen innemen. Dat zullen wij Vlamingen dat kunnen doen mét openheid van geest (zij het liefst niet zo open dat onze hersenen eruit vallen), talenkennis en gedrevenheid. Op die manier zullen we ook echt internationaal kunnen zijn. Want, zoals Gandhi het reeds wist te zeggen : "*to be an internationalist, one first has to be a nationalist*".